

...ÉS A DOKTOR ÚR GYEREKE?

ADALÉKOK EGYES ÉRTELMSÉGI KATEGÓRIÁK GYEREKEINEK
FELSŐFOKÚ TOVÁBBTANULÁSÁHOZ*

RÉSZLETES ÉS ALAPOS KÉPET AD AZ ÉRTELMSÉGIEK gyerekeinek iskolai pályafutásáról Andor Mihály e számban található elemzése. Az általa használt adatbázisok közül az ELTE 1998. évi felvétele arra is módot ad, hogy az értelmiségben belüli foglalkozási kategóriák gyerekeit összehasonlítsuk. Ez annak köszönhető, hogy az az adatfelvétel nem mintavétellel történt, hanem teljes körű volt, s ezért az adatokat nemcsak úgy értelmezhetjük, mint az összes érettségiző tanuló adatait, hanem úgy is, mint az összes olyan felnőtt (szülő) adatait, akiknek gyereke az 1998-ban érettségizett évfolyamba járt. Más szóval: az adatbázis az érintett szülőkre nézve is teljes körű,¹ ami jó alkalmat ad arra, hogy e családok iskoláztatásáról is képet alkossunk. Mivel az iskoláztatási trendek rendszerváltást követő drasztikus változásának időszaka már lezárult Magyarországon, és rendes körülmények között az ilyen társadalmi jellemzők csak lassan változnak, arra az előfeltevésre építünk, hogy a vizsgált területen az 1998-ban mért arányokhoz közeli feltehetően azóta is.²

A végző középiskolások 11,3 százalékának nincs apja vagy nincs a foglalkozásáról információnk. 16,1 százalékukról tudjuk, hogy értelmiségi foglalkozású apa gyereke, vagyis nagyjából minden hatodik. Az értelmiségi apák közül³ minden tizenkettedik valamilyen pedagógus foglalkozást űz, minden kilencedik tanár. A legtöbben azonban mérnökök: ők adják az értelmiségi apák egy harmadát. A mérnöki foglalkozásúak között a gépészmérnökök alkotják a legnagyobb csoportot (az értelmiségi apák 7 százaléka), a másodikat pedig a villamosmérnökök (4,4 százalék). Nagyon hasonló számban vannak az orvosok (4,3 százalék), kicsit kevesebben a közgazdászok (3,8

* Ez a tanulmány annak az adatbázisnak az alapján készült, amelyet az ELTE kutatói 1998-ban vettek fel az összes érettségi előtt álló középiskolás megkérdezésével a Soros Alapítvány megbízásából. A legfőbb eredményeket összefoglaló jelentés elkészülte óta sok kutató vissza-visszatér az adatbázis nyújtotta kivételes lehetőséghez. Az itt közölt elemzések is egy ilyen finomabb részletekbe menő elemzéssorozat részét képezik.

1 Természetesen az ELTE felvételében is fellépett adathiány, ez azonban jól becsülhető jellegzetességekkel rendelkezik, és nem nagyobb a szokásosnál.

2 Ennek a megközelítő jellegnek az érzékeltetésére használunk kerekített vagy stíláriis eszközökkel lágyított számadatokat annak ellenére, hogy maga az adatfelvétel több tizedesjegynyi mélységet is megengedne.

3 Fél százaléknál is kevesebb adathiány mellett.

százalék) és a jogászok (2,8 százalék). Meglehetősen nagy csoport a fegyveres testületekben szolgáló értelmiségieké (5,9 százalék). A tanárok, a villamosmérnökök, az orvosok, a jogászok, a közigazdászok és a fegyveres testületben szolgáló értelmiségiek kategóriái eléggé különbözőek ahhoz, hogy minőségileg differenciált képet adjanak az értelmiségiek felsőfokú iskoláztatási útjairól, és eléggé nagyok is ahhoz, hogy differenciáltan vizsgálhatók legyenek. E kategóriák együtt valamivel több mint egy harmadát teszik ki az összes értelmiségi foglalkozású apának. Az ő gyerekeik felsőfokú továbbtanulásának tényezőit elemezzük ebben a tanulmányban.⁴

Ezeknek a családoknak csaknem mindegyikében hagyomány a felsőfokú továbbtanulás, annyira legalábbis, hogy a tanítók kivételével valamennyi értelmiségi foglalkozásban legalább 90 százalék azoknak az aránya, akiknek már a szülei között is volt diplomás.⁵ Az értelmiségi családok így meghatározott kategóriája némileg eltér az Andor (i.m.) által használt, végzettség szerinti kategóriáktól. A kettő kapcsolatát az 1. táblázat mutatja.

A fő tendencia egyszerűbben látható, ha csupán azt figyeljük, hogy milyen arányban van mindkét szülőnek egyetemi diplomája az értelmiségi apák kategóriáiban. A kategóriák rangsora e mutató szerint: 1. orvosok (59 százalék); 2–3. jogászok és közigazdászok (40 százalék); 4. tanárok (25 százalék); 5. villamosmérnökök (24 százalék); 6. egyéb értelmiségi kategóriák együtt (20 százalék) és 7. a fegyveres testületek értelmiségi tagjai (5 százalék). Ez a rangsor már sejteti, hogy az értelmiségi gyerekek iskolai pályájának jellemzői között várhatunk olyan különbségeket, amelyek nem az apa foglalkozásának, hanem a család kulturális (iskolázottsági) jellemzőinek köszönhetők, mégpedig elsősorban a fegyveres testületekben működő értelmiségiek fognak eltérni ebből szempontból a többiektől, és egy kis különbség talán kimutatható lesz egyes területeken egyrészt az orvosok, jogászok, közigazdászok, másrészt a többi értelmiségi kategóriák között.

⁴ Az anyák foglalkozását is ellenőriztük, mielőtt így döntöttünk. A homogén, vagyis egy-egy foglalkozási kategórián belüli – vagy akárcsak rokon kategóriák közötti: pl. közigazdász-pénzügyes, orvos-fogorvos – házasságok feltűnően gyakoriak ugyan a „nőies” foglalkozásokban (pedagógusoknál: 37,0 százalék, orvosoknál: 48,5 százalék, közigazdászoknál: 43,2 százalék), azonban a mérnököknél és a fegyvereseknél már nem (8,4 illetve 13,2 százalék), ahhoz pedig még a „nőies” foglalkozásokban sem eléggé, hogy a kategóriákat a két szülő foglalkozása alapján definiáljuk. Ezért tartottuk meg a hagyományos – értsd: a ma is érvényesülő „férfitársadalomban” hagyományos –, apa szerinti kategorizálást.

⁵ A tanítóknak csak nem egészen 70 százaléka dicsekedhet ezzel.

1. TÁBLÁZAT

Az értelmiségi foglalkozású apák illetve a diplomás szülők kategóriáinak összehasonlítása

Apák	Diplomás szülők					Összesen
	Egy főiskolai	Egy egyetemi	Két főiskolai	Főiskolai + egyetemi	Két egyetemi	
Tanár	136	99	358	291	299	1 183
sor %	11,5	8,4	30,3	24,6	25,3	100,0
oszlop %	7,2	7,2	18,6	12,8	13,0	12,1
Villamosmérnök	90	65	71	135	115	476
sor %	18,9	13,7	14,9	28,4	24,2	100,0
oszlop %	4,7	4,7	3,7	5,9	5,0	4,9
Orvos	5	57	4	128	276	470
sor %	1,1	12,1	0,9	27,2	58,7	100,0
oszlop %	0,3	4,1	0,2	5,6	12,0	4,8
Jogász	1	70	5	104	120	300
sor %	0,3	23,3	1,7	34,7	40,0	100,0
oszlop %	0,1	5,1	0,3	4,6	5,2	3,1
Közgazdász	28	68	38	114	165	413
sor %	6,8	16,5	9,2	27,6	40,0	100,0
oszlop %	1,5	4,9	2,0	5,0	7,2	4,2
Fegyveres test.	275	108	146	105	35	669
sor %	41,1	16,1	21,8	15,7	5,2	100,0
oszlop %	14,5	7,8	7,6	4,6	1,5	6,8
Egyéb értelmiségi	1 362	909	1 306	1 405	1 287	6 269
sor %	21,7	14,5	20,8	22,4	20,5	100,0
oszlop %	71,8	66,1	67,7	61,6	56,0	64,1
Összesen	1 897	1 376	1 928	2 282	2 297	9 780
sor %	19,4	14,1	19,7	23,3	23,5	100,0
oszlop %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A felsőfokú tanulás szintjei

Már Andor is hivatkozott rá, hogy azokból a családokból, ahol legalább az egyik szülő diplomás, csak minden negyedik gyerek nem jelentkezik felsőfokú intézménybe. Ezen belül tízből kilenc jelentkezik, ha mindkét szülőnek egyetemi diplomája van, de minden háromból csak kettő, ha csak az egyik szülő diplomás, és ő is csak főiskolán végzett. Ugyanezeket az arányokat találjuk az értelmiségi kategóriák imént megállapított rangsorának két végén is: az orvosgyerekek 90 százaléka, a fegyveres testületekben működő értelmiségiek gyerekeinek 65 százaléka jelentkezik felsőfokú intézménybe.

Az értelmiségi gyerekek elsősorban egyetemre adják be jelentkezési lapjaikat, és csak kisebb arányban keresik meg a főiskolákat. Az első háromként megjelölt jelent-

kezésük alapján az egyes kategóriák gyerekei a várt különbségeket mutatják: az orvos- és jogászyerekek 60 százaléka, a közgazdász- tanár- és villamosmérnök-gyerekek 40–45 százaléka, a fegyveres testületekben dolgozó szülők gyerekeinek pedig csak 30 százaléka akar mindenáron egyetemre menni. Mivel a szülők felsőfokú végzettsége, illetve annak szintje is hasonló hatású, mint a kategóriák rangsora, máris ellenőriz- zük, hogy vajon a szülő végzettsége vagy foglalkozási kategóriája hat erősebben az egyetem és a főiskola közötti választásban. (2. táblázat.)

2. TÁBLÁZAT

Felsőfokú jelentkezési arányok különböző értelmiségi családok gyerekeinél (A csakis egyetemre jelentkezők aránya, százalék)*

Foglalkozási kategória	Összesen	Mindkét szülő egyetemi diplomás	Csak egy szülő (főiskolai) diplomás
Orvosok	61,7	69,1	**
Jogászok	60,2	68,8	***
Közgazdászok	45,6	55,8	16,7
Tanárok	42,7	55,7	22,7
Vill.mérnökök	40,1	56,2	24,2
Fegyveres test.	30,1	38,7	23,2
Egyéb kategóriák	40,2	50,8	33,0

* Maximum három jelentkezés alapján.

** Az esetek abszolút száma kisebb mint 10.

*** Egyáltalán nincs ilyen eset.

Jól látható, hogy a kategóriák között kisebb a különbség az egyetemre törekvők százalékában, mint a két szülő végzettségi csoportjai között. Ha csak az első jelentkezéseket vesszük figyelembe, akkor is ezt a képet kapjuk, csak néhány százalékponttal magasabb értékekkel. A végzettség szerinti szélső csoportok között egyedül a fegyveres testületek értelmiségi kategóriájában kisebb kétszeresnél a távolság a csak egyetemre jelentkezők arányában (38,7/23,2 százalék). De az itt nem vizsgált foglalkozási kategóriákban is ez a helyzet – ha kisebb mértékben is (50,8/33,0 százalék) –, ami azt is jelenti, hogy az általunk kiemelt többi kategória mind átlagon felüli az értelmiségi- ek között.⁶

A felvettek aránya (a nyers adatok szerint) viszonylag kis mértékben szóródik csak az összes értelmiségi gyerek nagyjából 40 százalékos felvétele körül. A legsikeresebb- nek a villamosmérnökök gyerekei mondhatók, akiknek 48,7 százaléka, valamint a

⁶ Bár a kategóriák kiválasztásában elsősorban a korábban leírt technikai szempontokat követtük, most be kell látnunk, hogy ellenőrizetlenül jelen lehetett bennünk az az elterjedt vélemény, amely a főiskolai végzettséggel is ellátható vagy beosztott jellegű értelmiségi munkát végzőket nem tekinti igazi értelmiséginek (pl. a kereskedelmi és pénzügyi foglalkozásúak vagy akár a tanítók nagyobb részét). Az „értelmiségi” hívószó hallatán elsősorban az un. szabad értelmiségi foglalkozások jutnak az emberek eszébe. A kutató két érvre hivatkozhat: egyrészt arra, hogy közönségének nagy része szükségképpen ugyanezt gondolja, és erről vár valamilyen információt; másrészt arra, hogy éppen azért gondolják ezt, mert nem az átlagosak, hanem éppen ezek a „legértelmiségibb” kategóriák.

tanárgyerekek, akiknek 47,4 százaléka felvételt nyert valamilyen felsőfokú intézménybe. A költségterítéssel felvetteket is beleszámítva a százalékarányok mintegy 3 százalékkal nőnek.

Ha a nyers adatokat fokozatosan megtisztítjuk, azt látjuk, hogy a felvettek 62:38 arányban oszlanak meg az egyetemek és a főiskolák között, de ebben a tekintetben már nem a mérnökök és a tanárok gyerekei állnak az élen, hanem ismét a jogászok és az orvosok továbbtanuló gyerekei, akiknek 77, illetve 75 százalékat egyetemre vették fel. A legfontosabb szempont az, hogy melyik kategóriának mennyire sikerül megvalósítania a jelentkezésekben kifejezett diplomaszintekre vonatkozó vágyait. Várakozásunkkal ellentétben ebben alig van különbség a kategóriák között. (Lásd a 3. táblázatot.)

3. TÁBLÁZAT

Összefoglaló táblázat a jelentkezéstől a felvételig kategóriánként (% – különböző alapokkal)

	Orvos	Jogász	Közgazdász	Tanár	Villamos- mérnök	Fegyveres testület	Más kategória
Jelentkezett	90,9	85,8	87,0	83,3	85,2	65,5	75,8
Csak főiskolára	4,9	5,0	8,6	13,2	11,2	16,3	12,3
Főiskolára + egyetemre	6,1	4,2	4,5	5,7	7,9	7,9	7,1
Egyetemre + főiskolára	17,5	19,3	25,9	23,1	28,0	20,0	21,9
Csak egyetemre	30,6	26,2	27,1	25,3	26,2	16,3	21,8
Felvették (jelentkező=100)	48,4	41,9	70,1	56,6	57,0	46,6	50,9
Egyetemre (csak egyetem=100)	90,1	92,6	99,0	91,9	97,2	96,3	93,3
Főiskolára (csak főiskola=100)	85,7	100,0*	100,0	92,5	91,3	96,3	93,2
Főiskolára (főisk + egyetem=100)	**	**	**	67,6	58,3*	71,4*	62,9
Egyetemre (egyetem + főiskola=100)	61,1	81,8	51,9	65,0	72,3	59,3	62,7

* A népesség száma kisebb, mint 20.

** A népesség száma kisebb, mint 10.

Az egyes kategóriák stratégiái azért nem teljesen azonosak a felsőfokra való bejutással kapcsolatban. Az orvosok családjában látszik a legegyszerűbbnek, hogy a gyerekek az egyetem az egyetlen lehetséges útja, egyúttal közöttük fordul elő a legkevésbé, hogy megelégedjenek a főiskolával. Ez utóbbi magatartást a jogászok és a közgazdászok is osztják. A közgazdászok azonban már inkább a vegyes stratégiák hívei, amelyen belül az egyetemi útnak adnak prioritást. A vegyes jelentkezési stratégiákat a villamosmérnökök is preferálják, de közöttük már az átlagos szintre nő a főiskolával is megelégedők aránya. A tanárok az átlagot testesítik meg, csak a fegyveres testületekben dolgozó értelmiségiek tartják gyermekeik számára erős – majdnem az egyetemmel egyenrangú – alternatívának a főiskolai továbbtanulást.

A felvételt illetően az adatok azt mutatják, hogy csak egyetlen értelmiségi kategória gyerekei voltak lényegesen sikeresebbek a többinél: a felvételre jelentkező közgaz-

dász-gyerekeknek 70,1 százalékát vették fel az átlagos 51,3 százalékhoz képest.⁷ Különösen a felvett orvos- és jogászyerekek viszonylag alacsony arányához képest (48,4 százalék, illetve 41,9 százalék) kirívó ez az eredmény. Az eddig talált tények közül talán a főiskolák átlag alatti preferálásának meg egy egyetemi és főiskolai kombinált stratégia dominanciájának párosítása járulhat hozzá az összesítésben kiemelkedő sikerességhez.

Maga a rendszer egyébként pártatlanul elfogadja mindegyik kategóriát: aki egyetemre jelentkezett, azt leginkább egyetemre, aki főiskolára, azt főiskolára veszik fel, és még a vegyes jelentkezőkre is igaz, hogy az első jelentkezésben megjelölt intézménytípusba jutott be leggyakrabban a jelentkező. Ezekben az arányokban nincs jelentős eltérés az egyes foglalkozási kategóriák gyerekei között.

A következőkben azt fogjuk vizsgálni, hogy található-e sajátos, egyes kategóriákra jellemző utak a továbbtanulási szintek durva dichotómiáján belül.

Szakterületek és családi hagyomány

Bár a jelentkezések igen sok intézmény és szak között oszlanak el, eléggé határozottan látható egy szakmaöröklési tendencia. Legjobban talán a pedagógusgyerekek mutatják ezt a képet. Akiknek tanár az apjuk, azoknak mintegy a negyedrésze maga is a pedagógia felé akar menni leginkább,⁸ ugyanakkor mind a jogi-közigazgatási jellegű szakokat, mind a gazdaságiakat, mind a műszakiakat nagyjából 18–18 százalékuk célozta meg, és még az egészségügyi pályák felé is több mint 8 százalékuk irányul. A második, harmadik stb. jelentkezéseknek, valamint a felvételi eljárásnak köszönhetően e kategóriának kb. 40 százalékát vették fel pedagógiai jellegű szakokra – azaz jóval többet, mint ahányan az első jelentkezést ilyen helyre adták be.

A villamosmérnökök kategóriája osztályozási logika szempontjából nem ugyanazon a szinten áll, mint a tanároké: a történelem- vagy a fizikatanárok csoportjának felelne meg. Terjedelme azonban elég nagy, csaknem félezer fő. Gyerekeiknek kis híján 10 százaléka a BME Villamosmérnöki Karán kívánt továbbtanulni, épp ugyanannyi, mint ahányan a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemet választották az első helyen közülük. Ha azonban az összes mérnöki jelentkezést együtt tekintjük, akkor a csoportnak egy harmadrészét találjuk a családi műszaki hagyomány őrzőjének. Ráadásul körülbelül ugyanennyit fel is vesznek ezekre a területekre, míg konkrétan villamosmérnöknek többet is, mint az első helyen oda jelentkezők aránya (1998-ban egyedül a BME államilag finanszírozott helyeire 12,3 százalékukat).

Az orvosgyerekeknek több mint 20 százaléka jelentkezik az orvosi karokra, ám közülük minden négy közül csak hármat vesznek föl. A jogászyerekek is hasonló helyzetben vannak: 40 százalékuk jelentkezik az állam- és jogtudományi karokra, de csak 23 százalékukat veszik fel. Ha a foglalkozások presztízsrangsorát a túljelentkezés

⁷ Egy ilyen egyedi eltérést mindig fenntartással kell kezelni. Az ugyan nagyon valószínűtlen, hogy adatkezelési hiba okozzon ekkora eltérést a kategóriák között, az azonban már kevésbé az, hogy ez csak a vizsgált évben előfordult sajátosság, hiszen a felvételt oktatás- és gazdaságpolitikai szempontok is befolyásolják, amelyek szakáganként és évenként változhatnak. Talán jobban megértjük majd ezt az „anomáliát”, amikor eljutunk a továbbtanulás szakmai irányainak elemzéséhez.

⁸ Értsd: ilyen jelentkezést adott be első helyen.

alapján (azaz a jelentkezettek/felvettek aránya alapján) határozzuk meg, akkor ez a két foglalkozási kategória egyértelműen a rangsor élén áll az érettségiző értelmiségi-gyerekek szemében.

A közgazdászok gyerekei nagyjából annyian jelentkeznek első helyen közgazdásznak, amennyit végül fel is vesznek közülük (28 százalék).⁹ Mivel tudjuk, hogy ezen a területen – akárcsak a jogi karokon – a legmagasabb a túljelentkezés, úgy tűnik, mintha a bejutás elsősorban *homo novus*-oknak lenne nehéz, akiknek a felmenői között nincs olyan, aki betette volna a lábát ebbe a birodalomba (4. táblázat).

4. TÁBLÁZAT

*Az értelmiségi kategóriák gyerekeinek 1. jelentkezése és felvétele szakterületenként (%)**

Szakterület		Orvos	Jogász	Közgazdász	Tanár	Villamos- mérnök	Fegyveres testület
Pedagógus + tudományos	J:	35,7	22,1	26,6	24,1	25,3	30,3
	Ef:	93,4	92,0	90,6	92,3	81,3	93,4
	F:	42,0	26,1	38,2	34,3	27,9	38,3
Műszaki	J:	16,8	32,3	13,6	4,6	13,2	15,9
	Ef:	88,2	95,9	92,6	80,0	92,0	90,6
	F:	19,0	35,4	15,6	7,4	21,6	19,4
Orvos/eü.	J:	6,0	8,4	26,1	6,5	5,8	4,5
	Ef:	78,8	68,4	69,2	57,7	63,6	66,7
	F:	4,9	6,6	20,1	5,6	4,2	3,0
Jogi/közig.	J:	12,1	8,4	11,1	37,0	14,6	14,4
	Ef:	61,2	78,9	63,6	75,0	54,2	58,6
	F:	8,0	8,0	8,0	31,5	5,9	8,5
Közg./ker./pénzügy	J:	17,4	20,4	14,6	15,7	35,8	15,9
	Ef:	68,8	50,0	65,5	52,9	64,7	68,8
	F:	14,3	13,3	13,1	8,3	25,3	13,9
Rendvédelem	J:	0,9	-	-	8,5
	Ef:	40,0	-	-	70,6
	F:	0,9	-	-	6,5

* J = jelentkezett % (oszlop); Ef = ebből felvett %; (F = összes felvett % (oszlop)).

A táblázat fő átlójából kitűnik az a tendencia, hogy a vizsgált értelmiségi kategóriák gyermekeinek legnagyobb csoportja (relatív többsége) afelé a terület felé indul, amelynek közegében felnőtt. Csak két kivételt találunk: az orvosgyerekeket, akik közül ugyanannyian indulnak a pedagógus-tudományos terület felé, mint az orvosi karokra, valamint a fegyveres testületekben dolgozók gyerekeit, akik semmilyen módon nem preferálják kiemelten apjuk foglalkozási kategóriáját.

Az orvosgyerekek esetében a furcsaság csak látszat, amelynek technikai magyarázata van: az adatkezelés egyszerűsítése során a pedagógus-tudományos területre soro-

⁹ Láttuk már, hogy a felvettek személyükben azért nem teljesen egyeznek meg az első helyen jelentkezettekkel.

lódta a tudományegyetemek bölcsészeti és természettudományi szakjai.¹⁰ Ezt tudva nagyon is valószínű – és mielőbb ellenőrzendő – feltevés, hogy az orvosok gyerekei nem tanítónak vagy tanárnak akarnak menni ugyanannyian, mint orvosnak, hanem más tudományos pályát céloztak meg.

A fegyveres testületek esetében a tárgyra vonatkozó következtetés adódik a sajátos viselkedésből. Az itt működő értelmiségiek úgy tűnik, kevésbé hagyományozzák át gyerekeikre a szakterületükhöz való kötődést. Csak egy kicsit több, mint egy tized-részük (11 százalékuk) jelentkezik első helyen a rendvédelmi terület felsőfokú intézményeibe, és nem egészen 8 százalékukat veszik fel. Tudván, hogy a rendvédelmi terület értelmiségi beosztásait nagyjából főiskolai végzettséggel töltik be, és látván, hogy most is nagyobb a főiskolára fölvettek aránya az egyetemre fölveteknél, a családi hagyomány hiányából az valószínűsíthető, hogy ezen a területen rövid- és középtávon a máshonnan ideáramlók, sőt az elsőgenerációs értelmiségiek lesznek többségben. A társadalmi mobilitás szempontjából ez a terület az értelmiségi foglalkozások egyik belépő kapujaként vagy előszobájaként működik, ahol leginkább az átmenő forgalom jellemző, nem a többgenerációs tartózkodás.

Pálya és kategória

A felsőfokú továbbtanulás adatai – mint látszik – két szempontból is nézhetők, és mindkét oldalról tanulságosak. Egyrészt segítenek megérteni az egyéni és csoportos pályaalakulásokat, azt, hogy egyes személyek és csoportok milyen utakon, milyen lehetőségek között és milyen választások nyomán hová jutnak a társadalmi pozíciók között, és mennyire sikerül ezzel megvalósítaniuk elképzeléseiket. Másrészt, a továbbtanulási adatok, mint ennek a mozgásnak lenyomatai, abba is bepillantást engednek, hogy milyenné alakulnak a foglalkozási kategóriák, duzzadnak vagy összehúzódnak, nyitottabbá vagy belteresebbé válnak.

Ebből a kettős szempontból érdemes áttekinteni a jelentkezések és a felvételek adatai szakterületenként összegző 5. táblázatot. Mivel a társadalmi foglalkozási kategóriák összetételét illetően nem közömbös tagjainak végzettségi szintje sem, itt kettéválasztjuk a főiskolára és az egyetemre jelentkezőket.

Az egyes cellákban álló százalékszámok természetesen mindig ugyanazt a csoportot jellemzik, csak eltérő szempontból. Kettős táblázatunkat a következő példa szerint kell olvasni: Az 1. helyen műszaki főiskolákra jelentkező értelmiségi gyerekeknek 94 százalékát, a műszaki egyetemre jelentkezők 90,9 százalékát vették fel a kívánt szakterületre, s ezek mindkét szinten az értelmiségiek közül felvettek 77 százalékát adták. Az 1. helyen orvosi egyetemre jelentkezőknek csak a kétharmadát vették ugyan fel, de ez is 86,4 százaléka a felvett értelmiségi gyerekeknek. A vízszintes és a függőleges százalékarányok jelentése tehát abban tér el egymástól, hogy míg vízszintesen az ambíciók teljesülését látjuk, addig a függőleges százalékarányok az intézmények beavatkozása nyomán alakuló kategória jövőbeli összetételére utalnak.

10 Nyilvánvaló, hogy ezt a téma későbbi elemzéseiben korrigálnunk kell.

5. TÁBLÁZAT

Az értelmiségi gyerekek 1. jelentkezéseinek és a felvételének arányai tágabb foglalkozási területekenként 1998-ban

a) Főiskolára jelentkezők (vízszintes és függőleges százalékarányok)

Foglalkozási terület	Pedagógus	Műszaki	Orvosi/egészs.	Jogász/közig.	Közp./ker./pénzügy	Rendvédelem	Összes értelmiségi
Pedag.+tudom.	93,3	2,5	0,5	0,3	1,3		100,0
	81,8	4,1	3,9	9,6	4,3		35,4
Műszaki	2,5	94,0	0,2	0,3	0,8	0,2	100,0
	1,1	77,4	0,6	3,6	1,3	1,6	18,1
Orvosi/eü.	13,3	2,1	80,2	0,3	0,6		100,0
	1,7	0,5	88,3	1,2	0,3		5,2
Jogi/közigazg.	40,0	8,0	0,6	28,6	8,0	1,7	100,0
	2,7	1,0	0,3	60,2	2,0	2,3	2,7
Közp./ker./pü.	15,3	10,6	0,7	1,2	63,7	0,2	100,0
	5,3	6,7	1,9	13,3	82,6	1,6	13,9
Rendvédelem	21,1	14,7	0,4	1,2	2,4	47,8	100,0
	2,0	2,6	0,3	3,6	0,9	93,0	3,9
Összesen	40,3	22,0	4,8	1,3	10,7	2,0	100,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

b) Egyetemre jelentkezők (vízszintes és függőleges százalékarányok)

Foglalkozási terület	Pedagógus	Műszaki	Orvosi/egészs.	Jogász/közig.	Közp./ker./pénzügy	Rendvédelem	Összes értelmiségi
Pedag.+tudom.	85,9	5,5	1,3	1,1	3,6	0,1	100,0
	76,5	5,9	6,9	4,6	8,4	3,2	30,1
Műszaki	4,0	90,9	0,4	0,4	1,9	0,1	100,0
	2,8	77,6	1,6	1,1	3,5	1,6	23,7
Orvosi/eü.	17,3	8,7	66,3	0,5	2,5	0,3	100,0
	3,9	2,4	86,4	0,5	1,5	3,2	7,6
Jogi/közigazg.	23,3	8,2	0,6	52,5	7,9	1,3	100,0
	8,2	3,5	1,2	84,2	7,3	20,6	11,9
Közp./ker./pénzügy	10,3	12,7	0,4	3,8	60,8	0,4	100,0
	5,0	7,5	1,0	8,3	76,8	7,9	16,4
Rendvédelem	4,3	8,5			2,1	85,1	100,0
	0,1	0,2			0,1	63,5	0,6
Összesen	33,7	27,8	5,8	7,4	12,9	0,7	100,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Úgy tűnik tehát, mintha az értelmiségi foglalkozások jelentős részben családi hagyományként öröklődnének: mindenesetre az egyes értelmiségi kategóriák kisebb arány-

ban keverednek egymással a kohorszok egymásutánjában, mint amilyen arányban továbbadják a „mesterséget” közvetlen utódaiknak. Egyelőre azonban mégiscsak feltételes módon kell fogalmaznunk ezt a megállapítást, hiszen eddig egyik szakterületen sem a teljes új évfolyamot vettük figyelembe,¹¹ hanem csak azokat a tagjait, akik értelmiségi apák gyerekei. Az ő felvételi adataik „ellenirányban olvasása” ugyan valóban hozzájárul a kategória intergenerációs alakulásának megismeréséhez, de csupán hozzájárul. A képet csak akkor tudjuk felvázolni, ha az összes felvett apjának adatait figyelembe vesszük.

6. TÁBLÁZAT

Egyes értelmiségi szakterületek újratermelési összetételének alakulása a felvettek apjának foglalkozási státusa szerint (1998)

Felvételi szakterületek	Értelmiségi	Egyéb szellemi	Nem szellemi	Inaktív	A terület aránya
Pedag.+tudom.	24,9	8,3	46,6	20,3	36,4
Műszaki	25,7	9,0	47,3	18,0	25,4
Orvosi/eü.	29,5	5,9	44,0	20,7	5,5
Jogi/közigazg.	44,2	8,2	32,8	14,8	4,8
Közhg./ker./pénzügy	33,6	9,5	40,9	16,0	12,0
Rendvédelem	25,3	5,7	51,5	17,5	1,3
Mezőgazdaság	20,9	8,5	52,9	17,7	8,3
Hittudomány	20,0	6,7	53,3	20,0	0,1
Művészet	37,5	10,2	35,2	17,0	0,6
Egyéb	20,3	9,7	51,6	18,4	5,7
Összesen	26,8	8,6	46,1	18,6	100,0

A kép teljesen más, mint amit vártunk. Míg az értelmiségi kategóriák családi hagyományörző tendenciája megengedte azt a feltevést is, hogy a kategóriák esetleg magukba záródnak és belterjessé válnak annak következtében, hogy a foglalkozások apáról fiúra szállnak, addig most kiderül, hogy egyedül a jogi-közigazgatási terület művelői rekrutálódnak többségükben szellemi foglalkozásúak családjából – de az értelmiségiek még ezen belül is kisebbségben maradnak. Ha ehhez hozzávesszük korábbi táblázatainknak azt a tanulságát, hogy az értelmiségi családokból származók kategóriái között is megoszlik az utánpótlás funkciója, még ha a legjelentősebb is többnyire a magát továbbörökítő kategória, akkor nyilvánvaló, hogy az értelmiségi foglalkozások semmiféle bezáródásáról nem lehet szó újratermelésük folyamatában.

Az ismert nemzetközi trendekből az a magyarázat következik, hogy a szellemi foglalkozások gyors szaporodása miatt (vö.: információs társadalom) ez az újratermelés olyan jelentős mértékben bővítetten történik a felsőoktatásban, hogy igen nagy elsőgenerációs értelmiségi réteg jelenlétével kell számolni szinte minden értelmiségi kategóriában. A leendő pedagógusoknak, a műszaki értelmiségieknek és a rendvédelmi-

11 Sőt, még csak nem is az adott évben érettségizett jelentkezőket, akikre adatbázisunk korlátozódik.

eknek durván negyedrésze jön csak értelmiségi családokból, és a gazdasági értelmiségnek is csak egy harmada.

Mivel azonban foglalkozás és iskolai végzettség nem azonos, csak szorosan összefüggő fogalmak, érdemes azt is megvizsgálnunk – már csak ellenőrzésképpen is –, hogy a nem szellemi foglalkozású kategóriákból jövő értelmiségi rétegek milyen kulturális háttérből érkeznek. Ennek durva mutatójaként¹² az apák iskolázottsági szintjét használjuk (7. táblázat).

7. TÁBLÁZAT

Egyes értelmiségi szakterületek újratermelési összetételének alakulása a felvettek apjának iskolázottsági szintje szerint (1998)

Felvételi szakterületek	Középfok alatt	Főiskola	Egyetem	Összesen
Pedag.+tudom.	65,0	17,3	17,8	36,4
Műszaki	61,1	18,0	20,9	25,4
Orvosi/eü.	62,4	14,3	23,4	5,5
Jogi/közigazg.	42,5	21,3	36,1	4,8
Közh./ker./pénzügy	52,8	20,4	26,8	12,0
Rendvédelem	68,6	17,0	14,4	1,3
Mezőgazdaság	68,5	16,6	14,9	8,3
Hittudomány	73,3	6,7	20,0	0,1
Művészet	48,8	25,0	26,1	0,6
Egyéb	69,5	15,7	14,8	5,7
Összesen	61,7	17,8	20,5	100,0

Ez a durva felbontású kép kissé kiegyensúlyozottabbnak tűnik, de fő vonásai nagyjából azonosak azzal, amit a foglalkozási státus alapján vázoltunk. Egyértelműen a jogi-közigazgatási terület őrzi meg leginkább ragaszkodását a hagyományos végzettséghez, legkevésbé pedig a rendvédelmi terület. Az utóbbi azzal is kitűnik (bár ebből a táblázatból nem látható), hogy új hallgatóinak 40 százaléka alsó fokú végzettséggel rendelkező apák gyereke.¹³ A két „elit-területen” – a jogi és a közigazdasági területen – csak ennek fele az érettségit sem szerzett apák aránya (20–20 százalék).

Biztosak lehetünk azonban benne, hogy a stratifikációs hatások a vizsgált jelenségen belül is érvényesülnek, és kihasználják a felsőoktatási rendszer hierarchikus struk-

12 Már csak az előbbi foglalkozási státus mutatóval való párhuzam kedvéért is.

13 Ha figyelembe vesszük, hogy az adatfelvétel 1998-ban készült, egy sor olyan politikai döntés előtt, amely meghirdetett célja szerint a felsőoktatásba való bejutást, az intergenerációs értelmiségivé válást kívánta lehetővé tenni, akkor megállapíthatjuk, hogy a kapuk már korábban megnyíltak, nemcsak jogilag, hanem ténylegesen is. Természetesen ehelyütt nem tartjuk feladatunknak oktatáspolitikai döntések hatásait elemezni, sem értékelni. Függetlenül a korábbi és a későbbi döntések pozitív vagy negatív hatásaitól csupán annyit állapítunk meg, hogy 1998-ra a magyar felsőoktatásba már nagy tömegben léptek be olyan fiatalok, akik makrotársadalmi mutatóik szerint korábban csak kisebb valószínűséggel fordultak elő. Arra a kérdésre, hogy a fiatalok mely csoportjait és mekkora hányadát rekesztik ki a felsőfokú továbbtanulásból tisztán anyagi természetű gátak, az ELTE kutatása és sokan mások is azt a választ adták, hogy elenyészően kis részét, mivel a legfontosabb gátak nem anyagi, hanem kulturális természetűek.

túráját az indulási különbségek és a személyes pálya-magatartások pozitív vagy negatív elismerésére. Egyszerűbben szólva: nagyon is valószínű, hogy az elsőgenerációs diplomásá illetve elsőgenerációs értelmiségivé válók döntő részét a felsőoktatás főiskolai ága fogadja be, míg az egyetemeken nagyobb az értelmiségi gyerekek súlya. A 8. táblázat igazolja ezt a várakozásunkat, s egyúttal arra is utal, hogy felsőfokú végzettséget valószínűleg könnyebb volt megszerezni, mint értelmiséginek minősülő foglalkozást.

8. TÁBLÁZAT

Az elsőgenerációs értelmiségiek, illetve diplomások aránya képzési szakterületenként (1998)

Képzési szakterület	Az apa foglalkozásán mérve		Az apa iskolázottságán mérve		Az első diplomás lesz a családban*	
	Főiskolán	Egyetemen	Főiskolán	Egyetemen	Főiskolán	Egyetemen
Összesen	81,6	66,8	73,3	54,2	55,3	38,9
Műszaki	82,5	68,7	70,9	54,4	55,2	40,0
Orvosi/eü.	86,1	55,7	81,5	44,1	69,6	30,2
Jogi/közgazg.	67,6	53,9	56,9	40,2	40,2	21,8
Közg./ker./pénzügy	71,7	59,7	58,0	46,1	42,4	31,0
Rendvédelem	75,8	70,7	71,3	56,5	56,2	43,9
Összes felvett	80,6	65,4	70,8	52,5	54,6	37,3

* Sem a szülei, sem a nagyszülei között nincs diplomás.

Ezek az adatok nem mutatnak alapvetően más képet, mint az eddigiek: ugyanazokat a területeket (jog, közgazdaságtan) jelzik magas presztízstűnek, közepesnek (tanárság, mérnökség), illetve „belépőnek” vagy „előszobának” (rendvédelmi foglalkozások). Ám az is kiderül belőlük, hogy azoknak, akiket az apák foglalkozása alapján az egyetemre beözönlő leendő elsőgenerációs értelmiségieknek tekinttünk, jelentős része valószínűleg azért (is) tudja venni ezt az akadályt, mert valahol, valamikor volt már a felmenői között diplomás – ami a család nagyobb kulturális tőkéjének jelzése.

Szakmai hagyomány és családi háttér

Keressük változóink segítségével azokat a tényezőket, amelyek elősegítik a szakma hagyományozódását az egyes kategóriákban. Ezt a vállalkozást az oktatásszociológiai kutatások tapasztalatai nem biztatják sikerrel. Amit ellenőrizhetünk, az a középiskola típusa mint a család iskoláztatási stratégiájának eleme, a különórák, különösen az idegen nyelv tanulás családi támogatása, a számítógép otthoni jelenléte mint a modern (posztmodern?) életközeg nélkülözhetetlen eleme, a családi és a saját könyvtár nagysága és bizonyos motivációk erőssége, amelyek a felsőfokú továbbtanulásra indíthatnak. Az ilyen típusú, főleg makroszintű változók azonban éppen azon az elemzési szinten szokták felmondani a szolgálatot, ahová most érünk, amikor a szakmai hagyomány továbbélését elemezzük. Az is látható, hogy ezek a változók semmi olyan elemet nem tartalmaznak, ami érdeklődési iránnyal vagy konkrétabb tevékenységgel függene össze. Így csak annyiban lehetnek hatással foglalkozási kategóriákra, amennyiben azok általánosabb társadalomszerveződési elvek mentén hierarchikus rendbe illeszkednek.

Legegyszerűbb azonnal táblázatba foglalni a főbb eredményeket (9. táblázat). Ezúttal az adatok tényleg magukért beszélnek. Bár – teljes körű felvételtől lévén szó – minden különbség tényleges különbség, de ezek a tényleges különbségek száznál kevesebb – gyakran húsznál, sőt tíznél is kevesebb – fiatal vagy családot jelentenek. Érthető, ha sem az érdeklődő közönség, sem a kutatók nem tulajdonítanak jelentőséget ennyire kis eltéréseknek. Az eredmény tehát az, hogy az adatbázisban rendelkezésünkre álló változók nem működnek tényezőként az értelmiségi szakmaöröklés folyamatában.

9. TÁBLÁZAT

A szakmahagyományozás kapcsolata néhány családi tényezővel

Az apa foglalkozási hagyományát...			
Tényezők	...folytatja (605 fő)	...nem sikerül folytatnia (2 347 fő)	...nem is próbálja folytatni (861 fő)
A középiskola típusa:			
„tiszta” gimnáziumba járt %	68,8	69,2	68,0
„tiszta” szakközépiskolába	12,1	13,9	14,6
„vegyes” gimnáziumba	16,0	13,9	13,4
„vegyes” szakközépiskolába	3,1	3,0	4,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
Kulturális beruházás:			
Hány éve járják külön nyelvórára? (átlag, év)	2,84	2,79	2,80
Hány éve jár más különóra? (átlag, év)	2,98	2,86	3,18
Mennyibe kerül ez? (Ft/hó)	5 936	5 031	5 552
Van otthon számítógép (%)	71,2	75,7	74,9
A családi könyvtár (átlag, db)	1 930	1 801	1 902
Saját könyvtára (átlag, db)	496	524	556
Motivációk erőssége:			
Számomra természetes a továbbtanulás. (átlagpont)	3,66	3,65	3,58
Tudományos pályára készülök.	2,82	2,79	2,64
A család elvárja, hogy diplomát szerezzek.	3,47	3,34	3,44
Egy diplomával jobb lehetőségei vannak az embernek.	4,57	4,58	4,60

Ez az ellentétes irányban olvasva azt jelenti, hogy ezek a változók az értelmiség általános jellemzésére alkalmasak (amire Andor használta őket), de azon belüli különbségek elemzésére alig. Mit tudhatunk mégis? Ha nem ragaszkodunk ahhoz, hogy mindenáron a szakmaöröklés tényezőibe nyerjünk betekintést, akkor megtudhatjuk, hogy mennyiben különböznek egymástól az értelmiségi kategóriák a továbbtanulást befolyásoló tényezők hatását tekintve.

10. TÁBLÁZAT

Milyen középiskolákba járnak egyes értelmiségi kategóriák gyerekei?

Értelmiségi kategóriák	Tiszta gimnázium	Tiszta szakközépiskola	Vegyes gimnázium	Vegyes szakközépiskola	Együtt
Tanár	55,7	22,2	16,3	5,8	12,3
Vill.mérnök	62,6	21,2	10,3	6,0	5,0
Orvos	72,3	10,6	14,7	2,4	4,9
Jogász	67,1	15,3	13,2	4,4	3,1
Közgazdász	58,0	22,0	14,6	5,4	4,3
Fegyv.test.	38,7	39,0	11,3	11,0	6,7
Egyéb	53,6	26,0	13,6	6,9	63,7
Együtt	54,8	24,9	13,7	6,6	100,0

Andor tanulmányából finomabb összefüggéseket ismerünk az értelmiségnek az elit-gimnáziumokban való koncentrálódásáról, de már az imént használt, egyszerűbb középiskola-mutató is hasznosnak bizonyul. Döntő információnak tekinthetjük, hogy az összes makroszintű foglalkozási réteg közül egyedül az értelmiségi apák gyerekei között vannak többségben azok, akik – bármilyen – „tisztá” gimnáziumba jártak. A fizikai foglalkozású rétegekre egyértelműen az jellemző, hogy gyerekeiket nagyrészt – ugyancsak „tisztá” – szakközépiskolába járatják (52,9 és 57,6 százalék közötti arányokban). A vegyes profilú gimnáziumban szintén az értelmiség gyerekei vannak (igaz, csekély) relatív többségben (13,6 százalék).

Az értelmiségi apák általunk vizsgált kategóriái mind nagyobb arányban járatják tiszta gimnáziumba a gyerekeiket, mint általában az értelmiség (54,8 százalék) – egyetlen kivétellel. A fegyveres testületek értelmiségi alkalmazottainak gyerekei kísértetiesen ugyanúgy oszlanak el a „tisztá gimnázium”/„tisztá szakközépiskola”/„vegyes profilú gimnázium”/„vegyes profilú szakközépiskola” között, ahogyan általában a nem értelmiségi szellemi foglalkozásúak gyerekei. (Ezek aránya rendre: 34,8–41,0–12,5–11,7 százalék – vö. a 9. táblázat utolsó előtti sorával.). Ezt az eloszlást leginkább jellegtelennek lehetne nevezni: a kategória nem mutat semmilyen határozott arculatot, elképzelést, preferenciát, tagjai nem törekednek jobban az egyik, mint a másik út felé. Az ilyen eloszlás a köztes vagy átmeneti helyzetben lévő csoportokat jellemzi, amint a beosztott szellemi foglalkozások helyzete valóban köztes, a fegyveres testületek tagjaié pedig – mint már más jel is utalt rá – átmeneti jellegű.

Bár a családi foglalkozási hagyomány folytatása kétségtelenül határozott jegye lehet egy kategória arculatának, nem tartozik azok közé, mint láttuk, amelyek összefüggnek a középiskola-típus megválasztásának stratégiájával. A sikeres felvételi alapján mért családi hagyományörzés mindenestre nem mutatott ilyen kapcsolatot. Eddig azonban minden módszeres lépésünkben az az előfeltevés húzódott meg, hogy a családi hagyományörzés egyféleképpen vagy nagyon hasonlóan történik az egyes kategóriákban, és csak a hatások mértékében vagy intenzitásában lehet eltérés. Ezzel mindegy figyelmen kívül hagytuk azt a tény is, hogy az egyes értelmiségi kategóriák és bizonyos iskolai utak között régóta kialakult, nem formalizált, de megszilárdult kap-

csolat van. Természetesnek tekintjük, hogy orvost és jogászt csak egyetemen képeznek, a gazdaság minden területén míg a fizikai termelés legmagasabb szintű értelmiségi szakmáig sok iskolai intézmény sorakozik a szakmunkásképzéstől a szakközépiskolán, technikumon és főiskolán át. Így aztán az is természetes, hogy míg a pedagóguspályát folytató tanárgyerekek a jobb vegyes profilú gimnáziumokból kerülnek ki az átlagosnál valamivel nagyobb arányban (22,9 a 17,3 százalékhoz képest), addig a családi hagyományt őrző villamosmérnök gyerekek között átlagon felüli arányú a legsikeresebb tiszta szakközépiszkolákban végzett (25,3 a 14,9 százalékhoz képest). Az orvosok kiemelkedően, valamivel kisebb mértékben a jogászok és a közgazdászok is a legsikeresebb gimnáziumokat tartják alkalmasnak arra, hogy gyerekeiket előkészítsék az orvosi, a jogi, illetve a közgazdasági egyetemi felvételre. Az orvosok szemében a középiskola-választásnál valójában nem számít a szakma folytatásának szempontja: innen nézve ez a kategória egészen elenyésző szórást mutat csak. A jogászok gyerekei viszont megfigyelhető, hogy inkább azok folytatják sikeresen az apa útját, akik tiszta gimnáziumba jártak. Akiknek nem sikerül megőrizni a családi hagyományt, azok közül az átlagosnál többen jártak vegyes profilú gimnáziumba, akik pedig nem is törekedtek ilyesmire, azok az átlagnál nagyobb arányban döntöttek már a közép-fokon is inkább egy szakközépiszkola mellett. A közgazdászoknál nem látunk ennyire határozott tendenciát a mondottakon túl.

A fegyveres testületekben ami csekély szakmahagyományozás megfigyelhető, az jobbra a gimnáziumokra támaszkodik.

A felsőfokú továbbtanulásra való felkészülés köztudottan az iskolarendszeren kívüli tanulásban is folyik. Ennek egyik legfontosabb formája a különóra, elsősorban az idegen nyelvek tanulása. Az értelmiségi gyerekek átlagosan több mint két és fél évet tanulnak már idegen nyelvet különórán, amikor felvételizni mennek a felsőfokra. A közgazdászok általában már a középiskola első napjától járatni kezdik gyerekeiket külön nyelvrára,¹⁴ de az orvosok és a jogászok sem késnek hozzájuk képest még fél évet sem. Egy évvel később, nagyjából a második osztály kezdetétől tanulnak a villamosmérnök- és tanárgyerekek, és általában (az átlagos idő alapján) csak a tanév végétől láthatjuk a fegyveres testületek értelmiségi tagjainak gyerekeit nyelvrára járni.

Ha aszerint tekintjük át a nyelvtanulást, hogy az egyes szakterületeken milyen előképzettséggel kezdik felsőfokú tanulmányaikat a majdani értelmiségiek, akkor ezek a különbségek eltompulnak. Erre számíthatunk annak tudatában, hogy a közeljövő magyar értelmisége csaknem ugyanolyan arányban lesz elsőgenerációs, mint a szakmunkásság volt a múlt század hetvenes éveinek első felében. Ha pedig az itt leírt csoportok a jövőbeli kategóriáknak csak kisebb részét adják, akkor természetes, hogy a többiek alacsonyabb előképzettsége lehúzza az összesített átlagszámokat. Különösen erős ez a hatás a leendő orvosok között, legkevésbé pedig a jogászok és közgazdászok körében érvényesül.

14 Ez természetesen pusztán stiláris fordulat annak alapján, hogy az adatfelvétel, illetve a felvételi vizsgák időpontjából levontuk a nyelvrák átlagos tartamát. Ebben a vizsgálatban valójában semmit nem tudhatunk arról, hogy miféle időpontokban, és miért éppen akkor kezdik gyerekeiket nyelvrára járatni az egyes családok.

Azt a tapasztalatot mindenképpen érdemes megfogalmazni, hogy a családi foglalkozási hagyomány folytatása az idegen nyelv külön tanulását nem motiválja külön. A vizsgált értelmiségi kategóriákban, amelyekben ez a kérdés egyáltalán fölmerülhet, a nyelvek fontossága valamilyen erősséggel mindenütt része a családi kultúrának, és nem – vagy csak igen kevésbé – függ attól, hogy milyen szakmai érdeklődést követ a gyerek: az apját, avagy mást.

A többi különóra tekintetében az értelmiségi kategóriák lényegében ugyanúgy viselkednek, mint a nyelvórákkal kapcsolatban. Hasonló a sorrendjük a gyerek különóra járatásának hosszát tekintve, és ugyanannyira nincs összefüggés e különórák és egyrészt a pályamotiváció, másrészt a kategória újratermelése között.¹⁵

A felvételi előtt állók feltehetően úgy látják, hogy családjuk jelentős anyagi áldozatot is hoz taníttatásukért: a különórák költségeként legalábbis olyan havi összegeket jelölnek meg, amelyek igen gyakran közel állnak a család egy főre jutó jövedelméhez, vagy akár meg is haladják azt. E mellett sorolják fel a különféle címeken és célokra kapott zsebpénzeket és támogatásokat. Ezek az adatok azonban nem tartalmaznak sajátos újdonságot az egyes értelmiségi kategóriák taníttatási vagy akár nevelési stratégiáira nézve.

Összefoglalás

Módszertani tanulság, hogy bármennyire alkalmas is lehet elvileg egy teljes populációra kiterjedő adatbázis egyes kategóriák és kategoriális különbségek megközelítésére, a sikeres elemzésnek legalább még egy feltétele van, ami az adatok tartalmára vonatkozik. Egy ilyen elemzéshez elegendő olyan adatra van szükség, amely a társadalmi tagozódásnak nem a vertikális, hanem a horizontális irányára érzékeny, vagy még pontosabban: nem annyira stratifikációs, mint inkább kulturális adatokra van szükség. A magyar oktatásszociológiai kutatások elég kevésbé tartalmaznak ilyeneket, és a (meglehetősen ritka) megrendelőket is inkább a stratifikációs kérdések érdeklik.

Elemzésünk eredményeiből két megállapítást érdemes kiemelni. Egyrészt azt, hogy az értelmiségi foglalkozási kategóriákon belül ma is jelentős családi szakmahagyományozási tendencia él, amelynek működéséről, feltételeiről alig tudunk valamit. Tekintettel arra, hogy az értelmiségi kategóriák rekrutációja ugyanakkor meglehetősen változatos, a családi hagyománynak fontos szerepe lehet a kategória kultúrájának fenntartásában, ami növeli az ilyen irányú kutatások fontosságát.

Másik fontosabb megállapításunk éppen erre a belső sokféleségre vonatkozik, pontosabban az elsőgenerációs értelmiség nagy arányára. Ez az arány már önmagában indokolja, hogy további alapos kutatások tárgyává tegyünk, amelyek megvilágítják tendenciáját, időbeli alakulását, a kategóriák erre visszavezethető vagy várható szakmai, társadalmi és kulturális sajátosságait.

CSÁKÓ MIHÁLY

¹⁵ Természetes, hogy bizonyos szakterületeken a különóráknak nagyobb, szakmaspecifikus jelentőséget tulajdonítanak: a tánc, az ének, a rajz tanulását a szülők általában elengedhetetlennek tekintik a sikeres felvételihez a megfelelő művészeti szakokon.